

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEK TILSHUNOSLIGI VA JURNALISTIKA KAFEDRASI

**FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
MUAMMO VA YECHIM**

**mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman
materiallari**

Buxoro, 21-oktabr, 2024-yil

“Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Buxoro, 2024. – 136 b.

Mas’ul muharrir

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Abuzalova M.K.**

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Yuldasheva D.N.**

Taqrizchilar

**filologiya fanlari doktori (DSc),
professor Rajabov D.Z.**

**filologiya fanlari nomzodi,
dotsent Asadov T.H.**

**To’plovchi va nashrga
tayyorlovchilar**

**filologiya fanlari bo’yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent Ahmadova U.Sh.**

**filologiya fanlari bo’yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent Hamroyeva M.R.**

Mazkur to’plamga kiritilgan maqola va tezislarning mazmuni, ularda keltirilgan ma’lumotlar, bildirilgan fikr-mulohazalarga mualliflarning o’zlari mas’uldirlar.

© Buxoro, 2024

TARJIMA LUG'ATLAR YARATISH MASALALARGA DOIR

Astanova G. A.,
BuxDU professori, f.f.d (DSc)

Annotatsiya: Lug'atlarning inson hayotidagi o'rni juda muhim sanaladi. Zero azaldan xalqlar va millatlar orasidagi ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hamda siyosiy aloqalarni o'rnatishda lug'atlarning o'rni beqiyos. Lug'tchilik an'analarinig eramizdan avval boshlangani bunga yorqin misoldir. Shunga ko'ra mazkur maqolada Sharq ertaklarining nodir yodgorligi bo'lmish "Ming bir kecha" asarining o'zbek tilidagi tarjimalari tadqiqida asar badiiy san'atlarining tarjima lug'atini yaratishdagi ehtiyoj hamda uning ahamiyati haqida ilmiy munozara yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Lug'atchilik, badiiy san'atlar, tarjima, "Ming bir kecha", asar*

Ma'lumki, lingvistik (filologik) yoki ensiklopedik (qomusiy) lug'at yaratilishining o'ziga xos umumiy va xususiy tamoyillari bor. Ensiklopedik (qomusiy) lug'atlarda mamlakatlar, shaharlar, mashhur shaxslar, narsa, voqea-hodisalar haqida ma'lumotlar beriladi. Bu lug'atlar asosan qomusiy lug'at deb yuritiladi. Masalan, "Tibbiyot ensiklopediyasi", "Islom ensiklopediyasi" kabi lug'atlar shu turga mansubdir. Lingvistik lug'atlarda so'zlar, frazemalar, paremalarning turli lisoniy xususiyatlari yoritiladi. Shuning uchun ham har ikki turdagi lug'atlar bir-biridan tubdan farq qiladi.

Lingvistik lug'at leksikografik tavsif mazmuni, vazifasi va usuli nuqtayi nazaridan bir necha turga bo'linadi: 1) izohli lug'at; 2) xorijiy so'zlar lug'ati; 3) tarjima lug'ati; 4) tarixiy lug'at; 5) dialektal (sheva) lug'at; 6) etimologik lug'at; 7) qiyosiy lug'at; 8) imlo lug'ati; 9) talaffuz (orfoepik) lug'ati; 10) morfem lug'at; 11) frazeologik lug'at; 12) chastotali lug'at; 13) ters (chappa) lug'at; 14) mavzuviy lug'at; 15) omonimlar, sinonimlar, antonimlar, paronimlar lug'atlari; 16) antroponimik va toponimik lug'atlar; 17) yozuvchi yoki asar tilida qo'llangan so'zlarni izohlovchi lug'atlar; 18) terminologik lug'atlar va hokazo.

Shuningdek, maqolada tahlil doirasidagi lug'at aynan lingvistik lug'at sirasidagi tarjima lug'atga qaratiladi. Aslida, hozirgi kunda o'zbek leksikografiyasida bir tilga oid lug'aviy birliklarni boshqa tilga o'girib, izohlab beruvchi bunday lug'atlar ommalashgan keng tarqalgan. Ularning o'zi

tarjima qilinayotgan tillarning miqdoriga ko'ra "ikki tili" va "ko'p tili" lug'atlarga ajratiladi. Tarjima lug'atlari qanday lug'aviy birlikni qamrab olishiga ko'ra ham turlarga ajratiladi: a) leksik birliklar tarjima lug'ati; b) frazemalar tarjima lug'ati; c) paremlar tarjima lug'ati (maqol, aforizmlar tarjima lug'ati) kabi.

Bu turdagi lig'atlarning tarixiy bosqichi XIX asrga qadar arab-o'zbek, fors-o'zbek, turk-o'zbek ikkitilligiga asoslanib yoki aksincha tartibda tuzilgan tarjima lug'atlaridan iborat bo'lgan bo'sa, XX asrga kelib rus, ingliz, nemis, frantsuz, ispan, hind, yapon tillari ishtirokida tuzilgan ikki tili lug'atlar ham yaratildi. XXI asrga kelib bunday lug'atlar soni tobora oshib bormoqda.

Shubha yo'qki, lug'atlar inson hayotida muhim o'rin tutadi. Zero, har bir xorijiy tilda yaratilgan asar o'z ona tilimizga tarjima qilinayotganda bunga katta ehtiyoj seziladi. Fikrimiz dalili sifatida Sharq xalqlari og'zaki ijodi jamlangan nodir durdona asar "Ming bir kecha" ertaklari o'zbekcha tarjimasini keltirmoqchimiz.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu yozma manbalarning katta hismini tarjima asarlari tashkil etadi. Vohean, o'zbek adabiyoti hadimiy bo'lganiday, tarjimachilik an'analari, adabiy alohalar tarixi ham uzoh asrlarga borib tahaladi. Uluh adiblarimiz ajoyib durdona asarlar yaratish barobarida jahon xalhlari tillarida yozilgan badiiy asarlarni ona tiliga o'girib, xalhimizni ulardan bahramand etishni ham muhim ma'rifiy ish deb bilganlar.

Tarjima asarlarini o'rganish, bir tomondan, o'zbek adabiyoti tarixini to'ldirishga xizmat hilsa, ikkinchi tomondan, o'zbek tili tarahhiyoti, madaniy va ma'rifiy tarixini kuzatish uchun ham kerak. Sharq badiiy tafakkuri, xalh ijodiyotining yorhin namunasi hisoblangan bu asar XX asrda o'zbek tiliga uch marta tarjima hilingan bo'lib xalhimiz orasida katta shuhrat hozongan edi. 1912 yilda Sayyid Ahror Mahdum, so'ngra 1913 yilda Sidhiy Xondaylihiylar bu muazzam asami turkiy tilga tarjima hilganlar. Ular bitta forsiy nusxa, ya'ni Abdullatif at-Tabriziy va Mirzo Surushning forsiy varaiantidan foydalanishgan. 1959 yilga kelib esa, asar hayta arabshunos olimlar tomonidan arabiy nusxadan tarjima hilindi. Shu o'rinda asarni bevosita arabchadan o'girgan A.Rasulov, A.Irisov, Yu.hakimjonov, S.Mutalibov, U.Karimov, S.Abdulla va Sh.Shomammedovlarning xizmatlarini ham alohida hayd etmoh zarur. Zero bu muazzam badiiy obidaning o'zbek tiliga tarjima kilinishi XX asr boshida xam, asr o'rtalarida xam katta madaniy-ma'rifiy axamiyatga molik edi. O'zbek kitobxonlari bu tarjimalar orhali bevosita asardan bahra olish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu bois, ana shu tarjimalarni hiyosiy yo'sinda maxsus o'rganish uchun, tarjimon adiblarimizning xizmati, tarjimalarning badiiy hiymati, har bir tarjimonga xos xususiyat, uslubiy yo'nalish, lisoniy-adabiy san'atkorlikni ilmiy tadhiih etish muhim ahamiyatga molik ish hisoblanadi. Bu ham tarjima tarixini yoritish va ham o'zbek adabiyoti, adabiy alohalar tarixining ochilmagan sahifalarini oydinlashtirishga xizmat hiladi. Buning uchun esa paremlar tarjima lug'ati tipidagi "Ming bir kecha" asari badiiy san'atlarining tarjima luhatining yaratilishi ayni muddaodir. Lug'atni yaratishda uning aynan kim ucun mo'ljallanganligiga e'tibor qaratilishi lozim. Ya'ni, ilmiy tadqiqotchilar (tilshunoslar, manbashunoslar, tarjimashunoslar va hokazo)larga mo'ljallanganligi qayd etilgan holda asarda qo'llangan badiiy san'atlar tasniflashtiriladi hamda uning bir necha tarjimasi alohida ustunlarda berib boriladi. Masalan, uning tuzilishi deyarli quyidagicha bo'lishi mumkin:

"O'XSHATISH"LI JUMLALARNING TARJIMADA AKS ETTIRILISHI

№	Arabcha nusxada	Forscha tarjimada	Ahror Mahdum tarjimasida	1960 yilgi tarjima
1	و هناك امرأة بين بينها عشرة جوار كلهن القمار و عليهن من انواع الحلي و الحلال ما يدهن البصرار و كلهن ابكار	در اتجا ده تن كئيژكان ماه روي دوشيزه نيگه خوشينزرا بزوارهاي گران آرسنه اند... (ص.57)	و اول يرده اون كئيژ صاحبجملني كوردي كه زرو زيوار بئالان اوزالريني آرسنه ئيلغاننورالر... (ص.92)	qarasa bir qiz, uning atrofida esa, oyga o'xshash, ko'zni qamashtiruvchi, ziynatli kiyimlar kiygan

	ببعت... (ج.1.ص.166.)			o'nta kanizak o'tirganmish. J.2.B.12.
2	نظر شرکان الی هوالء العشر جوار فوجد بھن جازة کارھا لندر نمامة (ج.1.ص.166.)	شرکان بان دخترکان نظر کرددر میان ایشان دختری دید ماهر و مشکین موبد... (ص.57)	شہزادہ الرغہ نظر قیلور ایردی کوردی کہ الرنی ارالریدہ بر نیدز بلرور کہ پریروی مشکین موی پکارہ ج ہان آفت زمان... (ص.19)	Bular orasida biri ayniqsa chiroyli bo'lib, to'lin oyning o'zi ekan, qiyg'och qoshlar, qora sochlar, pista lab, shahlo ko'zlar. J.2.B.13.

"MUBOLAG'A" SAN'ATINING TARJIMALARDA QAYTA YARATILISHI

No	Arabcha nusxada	Forscha tarjimada	Ahror Mahdum tarjimasida	1960 yilgi tarjima
1	فوجدت نپہ فرسا مسرجا ملحما مربوطا نلکفہ و رگنہ فطر بی ان حطنی علی سطح و انزلنی و ضربنی بیلہ نائف عینی... (ج.1.ص.52)	زیدی کرفنہ برارب نلسم انب بر هوا شد و چرا بخرارخارہ کزائنه دم خویش بر یک چشم من زد و درحال چشم نلنا شد... (ص.180)	ازکا مہنیم اول آت هواغہ کوتارلنی بر اوپنی نامغہ نوشوردی مہن اری اوسنیدہ اپردیم قویرووی بیلان کوزیمغہ اوردی در هل بر کوزیم کور بولدی... (ص.26)	Otni echdim-da, ustiga mindim. Minishim bilanoq u uchib ketdi. Allaqanda y bir tomga borib qo'ndi-yu, meni tushirib, dumi Bilan ko'zimga shikast etkazdi. J.1.B.123.
2	فأخذني الشبقة عابها نعمت الی حجر و لؤبہ علی رأس لڑمچن نمات من وؤنہ نلشرت الـحبة جناحین و صارت نی الجو نلـعجبت من ذلك... (ج.1.ص.57)	سنکی زدم لڑارهارا کشتم در حال مار بسان مرغ پریدن کرقت من شکنت مازدم... (ص.30)	در حال بر اولوغ تاش الوب اڑارهاغہ اندیم اول تاش ازکا کار قیپ هالک بولدی در حال بیلان انمارغہ زراب اوچا بیردی... (ص.28)	Ajdaroga tosh otdim. Ajdaro o'sha ondayoq o'ldi. Ilon qanot chiqardi- yu, havoga ko'tarilib ko'zdan g'oyib

			bo'ldi. J.1.B.133.
--	--	--	-----------------------

"JONLANTIRISH"LI JUMLALARNING TARJIMADA BERILISHI

№	Arabcha nusxada	Forscha tarjimada	Ahror Mahdum tarjimasida	1960 yilgi tarjima
1	<p>ثما قربت من حاسب كريم الدين بلعت عليه نرد عطفها السلام ثم اقلت حبة من تلك الحبات التي فوق الكراسي الى ذلك الطبق و حملت الحبة التي فوزه و حطتها على كراسي من تلك الكراسي ثم ان تلك الحبة زعزعة على تلك الحبات بالعذها فحرت جميع الحبات من فوق كراسيها و دعون لها و اشارت لها بالجلوس فجلسوا ثم ان الحبة زالت لحاسب كريم الدين ال تخف منا يا اذها الشاب ناني انا ملكة الحبات و سلطانين... (ج.3.ص.22)</p>	<p>ماری بزرگ مانند اشتر روی بدر آورد و در پشت آن مار طبقی زرین بود و در بیان آن طبق ماری بود مازید بلور مپدرخشید و روی او چون روی آدمیزاد بود و بزیلن نصیح سخنی مپنشت در حال مصی مارها فراز کرسپها بنتیلند و آن مار را دعا کردید پس از آن مار میند ازهارا جواز نشین داد ماران نشیند ازکاه آن مار با حاسب گوشت ایچوان از من حراس مین که من مالیکه مارانم...</p> <p>(ص.275)</p>	<p>نکاه بپر بلن پيدا بولدي که خچير غه اوخشاش کيلور باشيدير اکتون طبق بار و اول طبق ايچه بر يلن کوروزدي که آنتاپک اول بلن نصیح نپل بپالن سوزالب ايدي در حال يلن الر اوزلرپني برغه تشالب ازي دعا ئيدي الر سونکره اول طبدهغي اق يالن الرغه اولتورم اقع وخصت بردي و در حال يالن کراسي الرغه اولتورديالر اول اق يالن حاسب کريم الدين غه ذراب ايدي اي چوان مپنين تورقما غول. (ص.207)</p>	<p>Ilon Hosib Karimiddinga yaqinlashib kelib, unga salom berdi. Hosib uning salomiga alik oldi. Kursi ustidagi ilonlardan biri bu ilon tomonga qarab keldi. Lagan ustiga ilonni ko'tarib, kursilardan birini ustiga qo'ydi. Lagan ustidan tushgan ilon o'z tili bilan boshqa ilonlarga qarab qichqirdi. Hamma ilonlar kursidan turib unga sajda qildilar va uning haqqiga duo qildilar. So'ngra ularga o'tirish ishorat qilindi. Ular o'tirdilar. Lagan ustida kelgan ilon Hosib Karimiddinga :"Ey, yigit, bizdan qo'rqma. Men ilonlar malikasi va sultoniman",-dedi. J.5.B.119.</p>

Mazkur lug'atda yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, asarda qo'llanilgan badiiy san'atlarning arabiy, forsiy, turkiy hamda o'zbek tilidagi nusxalari tarjimalari berilishi nazarda tutiladi. Mazkur lug'at kitobi "Ming bir kecha" asari tarjimasini tadqiqida ilmiy izlanuvchilar uchun bir dasturilamal bo'lib xizmat qilishi ehtimoldan xoli emas.

Adabiyotlar

1. Астанова Г. А. "Минг бир кеча" асаридаги аёллар образида тadbirkorлик ва qahрамонлик хусусиятларининг бадий талқини //Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 4.
2. Астанова Г. А. Миср hikoyatlarida шарқона менталитет //Международный журнал искусство слова. – 2022. – Т. 5. – №. 5.

3. Астанова Г. А. “Минг Бир Кеча” Ва Ўзбек Фолклори //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 27. – С. 66-69.
4. Astanova G. A. A Masterpiece of arabian tales and world literature //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 3. – С. 352-356.
5. Astanova G. A. Historical truth in the images of women in shakhriyad stories //Scientific reports of Bukhara State University.–2020.–Т. 4. – №. 1.– С. 204-207.
6. Астанова Г. А. “Минг Бир Кеча” Ва Ўзбек Фолклори //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 27. – С. 66-69.
7. Bahriddinova B.M. O‘zbekistonda o‘quv lug‘atchiligi: lingvistik asoslari, tarixi va istiqbollari: Filol.fan... doktori (DSc) diss. – Samarqand. 2020., –252b., В.–191.
8. Yo‘ldosheva D.N., Tursunova O.F. Maktab o‘quvchilari uchun “Paronimlarning izohli lug‘ati”ni tuzish tamoyillari xususida. BuxDU ilmiy axboroti, 2014., 4-son, – В. 35-40.
9. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
10. Мадвалиев А. Луг‘ат ва луг‘ат турлари ҳақида. – Ўзбек миллий лексикографиясининг долзарб масалалари мавзuidaги илмий-назарий анжуман материаллари тўплами, ТошДУТАУ. – Тошкент, 2017.
11. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o‘zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b.